

Beperkt zicht: Niemand ontkomt aan tunnelvisie

(gepubliceerd in Quest Psychologie, 2011, nr 2, p.88-91)

Een rechter die een verkeerd oordeel velt, wordt vaak beschuldigd van ‘tunnelvisie’. Hij zag wat hij wilde zien en was blind voor andere, belangrijke informatie. Niet schrikken, iedereen heeft er last van. Je kunt ook niet alles in de gaten houden.

Vier jaar lang zat Cees Borsboom vast, voor iets wat hij niet had gedaan. De rechters waren ervan overtuigd dat hij in 2000 de tienjarige Nienke in een park in Schiedam had gewurgd. Onder grote druk legde hij een bekentenis af. Deze trok hij later weer in. Bovendien werd er op de plaats delict geen DNA van hem aangetroffen. Maar toen was het kwaad al geschied. Volgens de rechters móést Borsboom het wel gedaan hebben. Pas toen iemand anders jaren later bekende dat *hij* de dader was, bleek dat Borsboom al die tijd onschuldig vast had gezeten.

De rechters waren ten prooi gevallen aan tunnelvisie, concludeerden de media. Ze waren zo van hun gelijk overtuigd geweest dat ze geen objectief oordeel meer hadden kunnen vellen. Maar wat *is* tunnelvisie eigenlijk? En kun je er wat tegen doen?

Iedereen heeft het

Tunnelvisie is van oorsprong een medische term. Oogartsen komen het regelmatig tegen in hun praktijk. Bij mensen met tunnelvisie is het zicht beperkt: hun blikveld heeft zich vernauwd, ze kijken als door een koker. Oogziekten, bepaalde drugs, hoogteziekte, paniekaanvallen en te veel alcohol kunnen tot dit verkokerde zicht leiden.

Maar in figuurlijke zin hebben we allemaal met tunnelvisie te maken. Je denkt bijvoorbeeld dat je uiterst origineel bent, met je nieuwe rode jas – struikel je opeens over de mensen in rode jassen. Of je moet aan de bril, en plotseling lijkt de wereld vergeven van mensen met brillen. Typische gevallen van tunnelvisie. Je neemt alleen waar wat voor jou op dat moment van belang is. Want natuurlijk waren die brillen en die rode jassen er altijd al, je besteedde er eerder alleen geen aandacht aan.

Tunnelvisie wordt daarom ook wel ‘kijken met oogkleppen op’ genoemd. Zoals paarden door oogkleppen alleen maar de blik naar voren kunnen richten, zo nemen wij ook alleen waar wat we belangrijk vinden. Het is ook onmogelijk om alles en iedereen in de gaten te houden. Uit de gigantische brei aan prikkels om ons heen moeten we wel selecteren. Je zou doodmoe worden als je overal op zou moeten letten.

Nu nemen we niet alleen selectief waar, we kleuren dat plaatje ook nog eens in. Neem het volgende raadsel. Een chirurg moet een jongen opereren die door een ongeluk ernstig letsel heeft opgelopen. ‘Wat verschrikkelijk, dit is mijn zoon!’ roept de chirurg uit. Toch is de chirurg niet de vader. Hoe kan dat?

Als je geen idee hebt, dan komt dat vast door je wereldbeeld. Kennis, ervaring en verwachtingen hebben namelijk grote invloed op de manier waarop je kijkt en luistert. Zo herkennen we moeiteloos een driedimensionale voorstelling op een foto of schilderij, terwijl het platte vlak toch echt maar

twee dimensies heeft. En ben je gebeten door een hond, dan zie je in andere honden al gauw iets agressiefs, ook al zijn ze de vriendelijkheid zelve.

Maar ook stress, stemming en motivatie kunnen je waarneming beïnvloeden. Heb je bijvoorbeeld je zinnen gezet op de nieuwste iPhone, dan vallen je vooral de enthousiaste verhalen van andere gebruikers op. De negatieve geluiden hóór je niet eens. Zo vergaat het iedereen, ook hoger opgeleiden. Ervaren wetenschappers moeten bijvoorbeeld regelmatig manuscripten van (onbekende) collega's beoordelen. Aan de hand van zulke beoordelingen beslist een redactie of het artikel goed genoeg is voor publicatie. Wat blijkt? De wetenschappers zijn minder enthousiast over manuscripten die hun eigen theorie weerspreken dan over artikelen die helemaal in hun straatje passen. Dit bleek uit Amerikaans onderzoek onder 67 academici.

Agent beïnvloedt verdachte

We zien dus vooral wat we willen zien. Dat is logisch, want we willen graag dat dingen kloppen met elkaar, dat de wereld is zoals we denken. Van losse eindjes en onzekerheden schieten we alleen maar in de stress. Liever gaan we op zoek naar informatie die ons wereldbeeld bevestigt.

Het risico dat we daarbij de werkelijkheid naar onze hand zetten nemen we voor lief. Dat blijkt uit diverse ingenieuze experimenten. Amerikaanse onderzoekers gaven bijvoorbeeld 52 studenten (groep A) de opdracht uit een bepaalde kamer honderd dollar te stelen. 52 andere studenten (groep B) hoefden dat niet te doen. Daarna werden ze verhoord door een medestudent. Je zou zeggen dat de brave studenten uit groep B zich tijdens dit verhoor een stuk ontspannener zouden gedragen dan de stelende studenten uit groep A. Maar dat was niet zo. Nam de verhoorder aan dat de student tegenover hem geld had gejat, dan maakte deze namelijk een defensievere indruk, ongeacht of hij nu wel of niet schuldig was. Kennelijk zette de verhoorder de studenten zo onder druk dat die zich defensiever (en daarmee mogelijk ook verdachter) gingen gedragen.

Ja, denk je misschien, maar studenten zijn geen politieagenten of rechters. Die zullen zich toch niet om de tuin laten leiden? Helaas... vergelijkbare resultaten werden gevonden in Nederlands onderzoek met politiefunctionarissen. Die hadden ook niet in de gaten hoe het gedrag van verdachten werd beïnvloed door de verhoortechnieken van een collega. Hoe beweeglijker die verhoorder was, hoe beweeglijker ook de verdachte. Daar is niets geks aan, mensen hebben nou eenmaal de neiging elkaars gedrag te 'spiegelen'. Maar verklaringen van beweeglijke verdachten werden door weer andere politieagenten wel ongeloofwaardiger gevonden. Een opgewonden functionaris die denkt dat hij de schuldige te pakken heeft, kan er met zijn nerveuze gedrag dus (onbewust) aan bijdragen dat de verdachte zich ook verdacht gaat gedragen.

Dobbelen om straf

Niet iets om vrolijk van te worden, erkent Eric Rassin, psycholoog aan de Erasmus Universiteit Rotterdam. Hij schreef een boek over tunnelvisie en verzorgt lezingen over dit onderwerp aan rechters, rechters in opleiding en officieren van justitie. 'Mensen blijken zich in hun waarneming en hun beslissingen door allerlei willekeurigheden te laten leiden', zegt hij door de telefoon. 'Ook rechters, ja. Als een rechter nadenkt over een passende straf en er belt een journalist die vraagt of het meer of minder wordt dan drie jaar, dan blijft dat getal hangen. Dat hebben Duitse onderzoekers

aangetoond. De rechter legt dan een hogere straf op dan wanneer de journalist vraagt of het meer of minder wordt dan een jaar.'

De rechter is door de vraag van de journalist blijkbaar op een idee gebracht. Maar ook andere, volstrekt triviale gebeurtenissen kunnen van invloed zijn. Dat laat vervolgonderzoek van dezelfde Duitse wetenschappers zien. Een groep juristen kreeg hierin een verhaal te lezen over een dievegge die voor de zoveelste keer in de fout was gegaan. Vervolgens moesten ze zelf met twee dobbelstenen bepalen hoeveel maanden straf de officier van justitie zogenaamd had geëist. De deelnemers wisten dus dat deze eis volkomen willekeurig was: ze hadden hem zelf dobbelend vastgesteld. Ten slotte moesten ze bedenken wat voor straf ze de dievegge zouden opleggen. En toen bleek dat de juristen die drie ogen hadden gegooid tot een veel lagere straf besloten dan degenen die dobbelend op negen ogen waren uitgekomen.

Geen wonder dat de onderzoekers sceptisch zijn over de manier waarop we tot een beslissing komen. Ze suggereren zelfs dat iemand die zijn oude auto wil verkopen en op de radio hoort dat de Duitse braadworst 2300 jaar geleden is uitgevonden zijn vraagprijs op zo'n 2300 euro zal bepalen. Sterker nog, als je iemand voor een computer zet en hem ultrakorte flitsjes van een getal aanbiedt (zo kort dat hij ze niet waarneemt), werkt dat getal onbewust door. Proefpersonen bleken de gemiddelde jaartemperatuur in elk geval hoger in te schatten als ze aan flitsen van een hoog getal waren blootgesteld dan als er flitsen van een laag getal waren aangeboden. Zo worden we dus in ons denken gestuurd zonder dat we het in de gaten hebben.

Tunnelvisie tegengaan

Niet echt een prettig idee als je wordt verdacht van een misdrijf en je lot in handen ligt van de rechter. Is er dan helemaal niets tegen tunnelvisie te doen? 'Nee, eigenlijk niet', zegt Eric Rassin. 'Er zijn zo veel dingen van invloed op onze waarneming, het is onmogelijk om die allemaal onder controle te krijgen. Je kunt hooguit de kans op tunnelvisie zo klein mogelijk maken.'

Dat doe je door je te realiseren *dat* tunnelvisie op de loer ligt en je net als iedereen vatbaar bent voor illusies. Vervolgens dien je alle mogelijke hypothesen op een rij te zetten. Denk je bijvoorbeeld dat een collega zich wel erg makkelijk ziek meldt, ga dan eens na wat er nog meer aan de hand zou kunnen zijn. Misschien wordt hij wel gepest op de afdeling. Misschien zijn er problemen thuis. Of misschien zijn het smoesjes om te verhullen dat hij regelmatig naar het ziekenhuis moet voor iets veel ergers. Geef bij elke hypothese aan welke informatie ermee overeenstemt en welke ermee in strijd is. Zo krijg je een beter zicht op alle mogelijkheden.

Als je dat had gedaan, dan was je er vast achter gekomen dat de chirurg uit het raadsel inderdaad niet de vader was.

Het was de moeder.

Onschuldig in de cel (kader)

Een paar voorbeelden van 'gerechtelijke dwalingen' waarbij tunnelvisie een rol speelde:

- Schiedammer parkmoord. In Schiedam wordt in 2000 de 10-jarige Nienke vermoord en de 11-jarige Maikel belaagd. Volgens hem heeft de dader een pokdalig gezicht. Cees Borsboom wordt opgepakt. Hij heeft geen sluitend alibi, is pedofiel en wordt gezocht voor andere ontuchtzaken. Hij voldoet niet aan het signalement en er worden geen DNA-sporen van hem gevonden. Maar daarvoor hebben politie en justitie geen oog. Ze zijn niet in staat al het bewijsmateriaal te wegen. Na 4 jaar gevangenisstraf, blijkt dat een ander de dader is.

- Lucia de Berk. Een Haags ziekenhuis maakt bekend dat er in 2001 9 verdachte sterfgevallen en reanimaties hebben plaatsgevonden. Het ziekenhuis doet aangifte en verdenkt verpleegkundige Lucia de Berk. Zij heeft veel meegemaakt: prostitutie, ruziende ouders, emigratie, remigratie, huis afgebrand. Dat maakt haar verdacht. De politie neemt de verdenking over. Nu alleen het bewijs nog rond krijgen. Alles wat De Berk doet of laat, wordt tegen haar gebruikt. Ze blijft ontkennen. 7 jaar later wordt ze vrijgesproken. De patiënten stierven een natuurlijke dood.

- Puttense moordzaak. In een bos in Putten wordt in 1994 de 23-jarige Christel Ambrosius verkracht en vermoord. De politie verhoort 4 vrienden. 2 van hen wijzen Wilco Viets en Herman du Bois aan als daders. Maar van hen zijn geen sporen gevonden. De druppel sperma op Ambrosius' lichaam is ook niet van hen. De politie komt met de 'sleeptheorie': Ambrosius zou seks met iemand anders hebben gehad. Dat sperma zou door de verkrachting naar buiten zijn gesleept. Het lijkt alsof de politie liever de verkeerde heeft dan geen dader. Viets en Du Bois krijgen 10 jaar cel. Jaren later blijken ze onschuldig.

Ik ben niet gek! (kader)

In de jaren zeventig vond een spraakmakend experiment plaats in de Verenigde Staten. Acht kerngezonde mensen meldde zich bij diverse psychiatrische instellingen met de (gefingeerde) klacht dat ze stemmen hoorden. Allemaal werden ze opgenomen met de diagnose 'schizofrenie'. Vanaf dat moment gedroegen ze zich normaal. Bovendien maakten ze openlijk aantekeningen van wat ze in de kliniek beleefden. Daardoor kregen drie op de tien medepatiënten in de gaten dat ze de boel bedonderden. Alleen de staf had niets door. Die vond het geschrijf van de neppatiënten een signaal dat er echt iets met deze mensen mis was. Pas na een week werd de eerste fake-patiënt ontslagen; een ander kwam pas na 52 dagen vrij. Ook artsen hebben dus oogkleppen.

Meer lezen?

- E. Rassin (2007). *Waarom ik altijd gelijk heb – Over tunnelvisie*. Schiedam: Scriptum.
- M. Bollen (2010). *Tunnelvisie als bedrijfsrisico*. Uitgeverij Kluwer.